

En hundreårsmarkering i perspektiv: Skjebnevalget i november 1905.

”Om hundre år er allting glemt”

(Gammelt munnhell av blandet herkomst og tvilsom meningsfylde)

Jubelåret 2005

Jubiléumsåret 2005 er forlenget blitt historie, og vi kan ta oss råd til betrakte en del av årets hendelser – herunder ikke minst våre særegne nasjonale honnørmarkører – med et modicum av kritisk distanse.¹ Det var et år som vil bli husket for sitt bemerkelsesverdige store innslag av jubiléer, åremålsfeiringer og – markeringer av mer eller mindre epokegjørende forgangne begivenheter.² I så måte føyer året seg inn som et høydepunkt i et bredere sammensatt mønster, - et mønster som favner vår hang til kollektivt og i festlig eller høytidelig lag å manifestere våre erindringer om såvel skjellsettende tildragelser som ”meta-begivenheter” av mer eller mindre minneverdig gehalt. I likhet med festivaler av de mest ulike slag er jubiléer blitt en av samfunnets heftigste vekstnæringer.³

Men i året 2005 skulle dette fenomenet i særlig grad komme til å dreie seg om oppløsningen av personalunionen med Sverige. Enten det var tale om ”jubiléum” eller ”markering” (en hel samfunnsdebatt i seg selv), kunne man gjennom hele året vasse så ettertrykkelig i hundreårsbølgen at noen hver risikerte å få 1905-syndromet på hjernen. Og da skal det i ettertid også vanskelig unngås å falle for fristelsen til å rippe opp i historien om hvor det ble av alle de hundretalls millionene som statens offisielle festkomité rakk å svi av for at hundreårs-jippo’et skulle få en politisk korrekt ramme og retning ...

¹ Som eksempel på en analyse hvor en slik distanse i tid mangler, men som likevel gir innsiktsfull kunnskap om 2005-fenomenet, skal vises til Ånund Brottveit og Olaf Agedal, ”Kampen om unionsjubileet som nasjonal identitetspolitikk”, artikkel i Sosiologi i dag, nr.3/2005, s.79-106.

² For en representativ opprømsing, se f.eks. Odd Gunnar Skagestad, ”2005 – det store jubileumsåret”, artikkel i tidsskriftet Historie, nr.4-2005, s.6-7.

³ W.M. Johnston, Celebrations. The Cult of Anniversaries in Europe and the United States Today, New Brunswick/London, 1991, referert i Brottveit og Agedal, op.cit., s.80; jfr. også avsnittet ”Historiske jubileum som festivalar” i Brottveit og Agedal, op.cit., s.94-95.

Alt i alt lite å undre seg over. Når våre kjæreste nasjonale skrømt skal hentes frem fra skapet, er det intet som slår myten om vår ”frigjøring fra svenske-åket”.

1905-syndromet

”Om hundre år er allting glemt”, heter det i et tvilsomt munnhell av blandet herkomst. Snarere er det så at hvorvidt noe glemmes eller ei, beror på hva opinionsdannere og annet toneangivende folk i det lange løp måtte anse opportunt. Og mye av det som huskes, vil være blandet opp med myter som ved forsett eller forsømmelse har fått anledning til å slå rot.

Vi nordmenn bebreides stundom for å være et historieløst folkeferd. Det stemmer neppe, iallfall ikke hvis vi skal dømme etter omfanget av fjorårets mediadekning i forbindelse med at det var gått 100 år siden unionsoppløsningen mellom Norge og Sverige. Hundreårsbølgen skyllet over oss – aviser og tidsskrifter, radio og fjernsyn, samt en flom av bokutgivelser som kunne fortelle oss om hvor viktig en sak det var, dette med 1905. Publikasjoner, forestillinger og en serie happenings minnet oss iherdig om hvor stort det var at det nettopp nå var 100 år siden den historiske begivenheten. Våre øvrigheter stilte seg i spissen for festlighetene og viraken ved å etablere en egen stiftelse, faktisk organisert som et aksjeselskap – ”Hundreårsmarkeringen-Norge 2005 AS” – som med heftig bruk av skattebetalernes penger skulle gni budskapet inn. Og dét klarte de: Litt *vel* heftig, kanskje – allerede i mars 2005 ble det offentlig kjent at selskapet var konkurs og at styret hadde trukket seg etter å ha brukt opp både de 150 millionene som de hadde og ytterligere 27 millioner kroner som de ikke hadde.⁴ Dette var vel å merke bare begynnelsen, allerede på dette tidspunktet viste anslagene at budsjettsprekken ville komme opp i minst 50 millioner. Siden skulle det bli temmelig tyst om dén saken, ut over en lakonisk merknad fra Stortingets Familie- og kulturkomité under behandlingen av spørsmål om endringer i Kultur- og kirke departementets budsjett for 2005.⁵ Uansett, - et bemerkelsesverdig stykke negativ verdiskapning, eller et

⁴ Per Anders Madsen, ”Bakrus før festen”, artikkel i Aftenposten, 26. april 2005; og Einar Haakaas, ”Kaos ukjent for eier”, artikkel i Aftenposten, 12. mai 2005.

⁵ ”Komiteen har merket seg at Hundreårsmarkeringen Norge 2005 AS har behov for 22,9 mill. kroner utover den tilleggsbevilgningen som Stortinget vedtok i juni 2005. Komiteen imøteser en fullstendig redegjørelse for selskapets økonomiforvaltning når selskapets sluttregnskap

klassisk *mørkt hull*, for å holde oss til den astronomiske terminologi. Feiringen fortsatte imidlertid ufortrødent ut året. En feiring som så å si programmessig var gjennomsyret av det særnorske tvisyn: Noen kalte det et *jubiléum*, andre insisterte på å bruke ordet *markering* – angivelig for ikke å såre svenskene (tro det eller ei, på svensk er markering helst noe som hunder gjør ...).

Akkurat *hva* det var som skulle feires, kunne likevel for mange synes litt diffust: Som sitt motto og mantra hadde ”Hundreårsmarkeringen-Norge 2005” valgt formuleringen ”*Verdensborger i forvandling*”, - hva man nå enn mente med en såvidt anstrengt klisjé. Det var ikke fritt for at enkelte kunne fristes til å si seg enig med daværende nestleder i Stortingets kulturkomité Trond Giske, som formastelig nok kalte det hele ”*et opplegg som fortøner seg som en nasjonal øvelse i selvpining*”.⁶

Myter som paradigmebærende popkultur-fenomén

Med ”myte” skal her forstås en i hovedsak trosbasert forestilling om et gitt saksforhold – en forestilling som over tid har fått anledning til å festne seg og prege sin samtids populære holdninger og oppfatninger. Myter er ikke nødvendigvis ”usanne”. En myte kan være et uttrykk for kreativ tankekraft såvel som for et oppriktig filantropisk sinnelag, eller den kan bunne i hederlig snusfornuftig hverdagsvisdom. Mytene har imidlertid dét til felles at de har sitt opphav i eller er tuftet på *tro*, dvs. udokumenterte eller endog udokumenterbare postulater – eller rett og slett desinformasjon, misforståelser og feilslutninger som ingen har tatt seg bryet med å rydde opp i.

Myter kan leve lenge i lærebøker, leksika og oppslagsverker – og trolig enda lenger som uuttalt premiss (”conventional wisdom”) i den offentlige diskurs – men blir ikke sannere av den grunn. Et trivielt og velkjent faktum, kan hende – men likevel forunderlig lite påaktet. Blir en myte gjentatt ofte nok, vil den anta en egendynamikk, den vil kunne gjentas videre med et stadig sterkere skinn av troverdighet. Dermed oppstår en selvforsterkende vekselvirkning: Jo flere

foreligger”, Kap.320 i *Innst.S.nr.59 (2005-2006)*, datert 16. desember 2005 (<http://www.stortinget.no/inns/2005/200506-059-002-html>).

⁶ *Dagsavisen*, 13. mai 2005.

forskjellige steder myten har krøpet inn og tatt bolig, desto flere muligheter har den fått til å dukke opp med stadig større overbevisningskraft i stadig nye sammenhenger. Jo mer et ”faktum” er etablert som opplest og vedtatt, desto mindre rom gis for eventuell kildekritikk. Blant fagfolk flest – det være seg historikere, statsvitere eller jurister – er kildekritikk noe man helst anvender på nye eller subtile problemstillinger, som kan oppleves eller fremstilles som spennende faglige utfordringer. Nedarvede forestillinger om elementære forhold aksepteres derimot kritikkløst som de selvfølgeligheter som de anses for å være. Og da er det kanskje ikke helt fair å forvente noe annet av fagfolkene etterplaprerere i kunnskapsformidlingens første linje – skolefolkene og journalistene.

Når myter blir fakta

Historieløse, vi nei – var vel dét likt seg? Men om vi ser på de forestillingene som har vært formidlet i media om hva som ”egentlig” skjedde i 1905, er det påfallende i hvilken grad mytene har dominert på bekostning av faktisk kunnskap. For bare å nevne noen av de mest profilerte gjengangerne:⁷

- *At Norge frigjorde seg fra Sverige og vant sin selvstendighet.* Her har det hengt igjen massevis av nasjonal underlegenhetsfølelse, - gammelt grums med røtter tilbake til dansketiden (”firehundreårsnatten”) og ydmykelsen fra Kiel-freden i 1814, da Norge rett og slett ble *avstått* til Sverige. Under unionsstridighetene fra 1890-tallet og frem til 1905 ble dette forsmadelige og følelsetunge tankegodset utnyttet rått i den agitasjonen som terpet på det nedverdiggende i at ”Norge var underlagt Sverige”. Hvilket faktisk ikke var tilfelle: Grunnlaget for unionen var ikke Kiel-freden, men *Riksakten* av 6. august 1815. Dette var et dokument som ned til hver minste detalj fastslo de to statenes fullstendige jevnbyrdighet, likestilling og selvstendighet. At Norge i unionstiden var underlagt Sverige, er ett og slett feil. At enkelte på svensk side gjerne hadde *ønsket* at det var slik – og at en håndfull nasjonalistiske nordmenn undertiden *følte* at det var slik – får være så sin sak. Det rokker ikke ved det faktum at Norge i unionstiden hadde full selvstendighet i forholdet til

⁷ Jfr. Odd Gunnar Skagestad, ”1905-syndromet: Når myter blir fakta”, artikkel (kronikk) i *Farmann Newsletter* 3. juni 2005 (<http://www.farmann.no/1905-syndromet.htm>).

vår østlige nabo, og ikke på noe område var underlagt Sverige. De to land hadde felles statsoverhode – det var en ren *personalunion*. Fordi utenriksvesenet (diplomati- og konsulatvesen) i pakt med den tids tradisjon sorterte direkte under kongen, hadde man også en felles utenriktjeneste. Dette var de to landenes eneste fellesinstitusjon. Det var derfor heller ingen tilfeldighet at det nettopp var *konsulatsaken* som skulle bli benyttet for å få istand unionsoppløsningen (noen annen brukbar sak fantes egentlig ikke). I agitasjonen for å få istand unionsoppløsningen var det derfor om å gjøre å dyrke frem forestillingen om Norge som den underlegne part i unionen, - en union som i virkeligheten var et arrangement mellom to likestilte og selvstendige parter. Men om denne nasjonale ynkeligjøringen kunne tjene klare politiske formål – strategisk såvel som taktisk – *dengang*, skulle det knapt være nødvendig å holde denne myten i live hundre år etter. Derfor – med all respekt for de prestasjonene som Christian Michelsen & Co. utførte i 1905 – så er det fortsatt 17. mai 1814 som er selve merkedagen for Norges frihet og selvstendighet.

- *At de to lands felles utenriktjeneste var underlagt Sverige.* Når nettopp konsulatsaken – det norske kravet om en separat konsulattjeneste – skulle bli benyttet for å få istand unionsoppløsningen, måtte kravet begrunnes på en måte som kunne godtgjøre at den ordningen som eksisterte, var utilfredsstillende for Norge. Siden utenriksvesenet var de to rikenes eneste fellesinstitusjon (i tillegg til selve statsoverhodet), ble det derfor maktpåliggende å fremstille den felles utenriktjenesten som svensk-dominert. I hvilken grad dette var tilfelle, kunne – og kan – sikkert diskuteres. Som den største (i folketall og økonomisk tyngde) av de to unionspartene, kunne det være nærliggende å anta at Sverige ville øve en større innflytelse enn Norge på den felles utenrikspolitikk. Dette behøvde imidlertid slett ikke alltid å være tilfelle.⁸ Dessuten hadde man en personellmessig integrert utenriktjeneste, hvor det ikke foregikk noen systematisk diskriminering av norske tjenestemenn til fordel for svenske: Ved unionsoppløsningen var 16 av de 26 utsendte lønnede konsulter i fellestjenesten norske, mens fire av tolv

⁸ Se f.eks. Einar Maseng, Utsikt over de nord-europeiske staters utenrikspolitikk i de siste århundrer, Bind II, Universitetsforlaget, Oslo 2005, s.145-147.

ministerposter (dvs. diplomatiske stasjonssjefer, tilsv. vår tids ambassadører) var besatt av nordmenn. Og kabinettsekretæren i Utenrikdepartementet, som var departementets øverste embetsmann og dermed overordnet både diplomatiet og konsulatvesenet, var i årene 1900-03 en nordmann – Thor von Ditten.⁹ Men i den grad Sverige hadde en større innflytelse enn Norge på utenrikspolitikken, var dette *ikke* – i motsetning til hva mange later til å tro – nedfelt i noen formell bestemmelse eller avtale. Det er således en stygg bommert når det i særbilaget ”Dramaet 1905” til tidsskriftet Levende Historie (nr.1–2005) ble hevdet at ”*I Riksakten av 1815 – dokumentet der unionen mellom Norge og Sverige ble formalisert – var det nedfelt at det var det svenske utenriksdepartementet som skulle forvalte utenriks tjensten for de to landene*”.¹⁰ Dette er feil – noe slikt står overhodet ikke å lese i Riksakten. Det avsnittet av Riksakten som omhandler utenrikske anliggender – nemlig § 7, fra 6. til 10. ledd – inneholder tvertimot formuleringer som i omhyggelig detalj fastslår de to parters fullstendige likestilling i håndteringen av utenrikssaker.

- *At unionsoppløsningen fant sted ved Stortingets beslutning 7. juni 1905.* I hundre år har vi feiret 7. juni som selve dagen for unionsoppløsningen, - i 2005 mer storslått og intenst enn noen gang tidligere. Kjekt nok, for det var med sitt spenstig formulerte vedtak i konsulatsaken at Stortinget (i noen bisetninger!) ”konstaterte” at kongen ikke hadde klart å få på plass en regjering, og at han derfor hadde opphørt å fungere som norsk konge – så å si avsatt seg selv – og at unionen derfor var opphørt. Temmelig uortodokst, - ja rent ut genialt, syntes mange, dengang og nå. I Sverige var holdningen heller at dette var en litt for bråkjekk uhøflighet. Selv blant svensker som sympatiserte med Norge og som var enig i at unionen burde oppløses, mente man at dette burde gå ordentlig for seg, - ”*lagom*”, som man sier på svensk (et tilsvarende uttrykk finnes – betegnende nok – ikke på norsk). Tross alt var unionen basert på en avtale – Riksakten av 1815 – mellom *to parter*. Dersom denne skulle bringes til opphør, måtte derfor begge parter medvirke. Da man

⁹ Reidar Omang, Norsk utenriks tjeneste. Grunnleggende år, Gyldendal, Oslo 1955, s.54; også gjengitt i Iver B. Neumann og Halvard Leira, Aktiv og avventende. Utenriks tjenestens liv 1905-2005, Pax forlag, Oslo 2005, s.48.

¹⁰ Per Egil Hegge, artikkelen ”Vi stevner frem...” i tidsskriftet Levende Historie, nr.1-2005, spesialbilaget ”Dramaet 1905”, s.12

fikk summet seg etter 7. juni-viraken, viste det seg at man måtte ta flere grep før saken var i havn: Først en folkeavstemning som stadfestet Stortingets vedtak, dernest de tildels harde forhandlingene som 23. september førte til Karlstadforliket, videre opphevelsen 16. oktober av Riksakten, og så – endelig – kong Oscar IIs abdikasjon 26. oktober 1905. Dermed – men først da – var unionsoppløsningen et fullbyrdet faktum. Stortingsvedtaket 7. juni var saktens viktig nok – som en hensiktserklæring og som et oppsigelsesvarsel – men var likevel kun et første (om enn avgjørende og irreversibelt) skritt i den prosessen som ledet til at unionen ble oppløst, formelt og reelt.

- *At kongen var ”svensk”*. Hvilket var utlagt – uttrykkelig eller underforstått – at han var en fremmedkar som det i grunnen var helt kurant å kvitte seg med. Ja, å få gitt ”svensekongen” reisepass ble faktisk å anse som en nødvendig del av det samlede norske nasjonsbyggingsprosjekt. Nøkternt sett – i tilbakeblikk – er det forståelig at dette var en argumentasjon som var nærliggende å benytte i den fiendebilde-pregede agitasjonen som ble ført under unionsstridighetenes tilspissede fase. For å diskreditere unionen og/eller monarkiet som sådant, måtte også kongens person demoniseres – hvor urettferdig det enn var – og dét kunne mest effektivt gjøres ved at han ble slått i hartkorn med storsvenske hegemonipolitikere. Men det var altså dengang – i stridens hete. At uttrykket ”svensekongen” fortsatt benyttes som gangbar mynt hundre år senere i omtalen av hva som skjedde dengang,¹¹ burde imidlertid være unødvendig. Fremfor alt gir denne terminologien en forkjært og misvisende historieforståelse. At Oscar II var svensk, var så sin sak, men han var like mye norsk – like norsk som sine norsk-nasjonalistiske kritikere. Ikke bare snakket og skrev han norsk flytende (til forskjell fra sin etterfølger Haakon VII, hvis nasjonale holdning på alle måter står uplettet i historien), han var også til det ytterste bevisst og påpasselig med at det var som *norsk* konge at han utførte sin embetsgjerning som landets statsoverhode. Fortsatt sett i tilbakeblikk er det også klart at Stortingets vedtak om å avsette kongen ikke bunnet i at han var ”svensk” (han var like god nordmann som sine statsråder), men at han ikke forstod poenget med folkestyret: Et prinsipp som i sin

¹¹ Som illustrasjon kan nevnes at *Google-søk* gir 137 treff på de sammenstilte stikkord ”Oscar II”, ”svensekongen” og ”1905”.

utforming innen rammen av Norges forfatning, og i sin praktiske konsekvens, betydde at i en kompetansestrid mellom den utøvende statsmakt og folkets kårne, må førstnevnte vike.¹² (Dette prinsippet - også kjent som parlamentarismen - var allerede blitt knesatt i 1884 ved Riksrettsdommen mot ministeriet Selmer, men ble fullbyrdet først ved 7. junivedtaket i 1905). Men myten om kong Oscar II som sagaen om hvordan det norske folk avsatte svenskekongen, henger fortsatt med i det totalbildet som i foreliggende artikkel er kalt "1905-syndromet".

Folkeavstemningen 12.-13. november 1905

Blant de mange enkeltbegivenheter som fant sted i tilknytning til unionsoppløsningen i 1905, har knapt noen hatt en sterkere myteskapende gjennomslagskraft enn folkeavstemningen 12.-13. november. At dette var en skjellsettende og epokegjørende hendelse, har det alltid vært bred enighet om. Så også når hundreårs-milepælen skulle passeres: Etter hvert som selve merkedagene nærmet seg, skulle medias fokus i stigende grad bli rettet mot det som skjedde dengang da folket for annen gang samme år gikk til urnene for å avgjøre et spørsmål av vital - ja nærmest eksistensiell – viktighet for Fedrelandets fremtid. Hvilket innebar at folkeopplysere av de ymseste slag kom på banen for å friske opp vår kollektive hukommelse – ispedd et variert og tildels kuriøst tilfang av detaljkunnskaper - om det dramaet som utspant seg i de kritiske novemberdagene i 1905. Hvilket i og for seg var interessant nok.

Men vet vi egentlig hva saken gjaldt? Og *ønsker* vi egentlig å vite det? Pussig spørsmål, kan hende, men man kan saktens undre når man ser med hvilken iherdighet våre kunnskapsformidlere gjennom et drøyt sekel har forsøkt å få oss til å tro noe annet enn det som faktisk skjedde.¹³

¹² Drøftet med referanse til 7. juni-vedtaket av Odd Gunnar Skagestad i artiklene "Makten og dens voktere", kronikk i [Farmann Newsletter](http://www.farmann.no/arkiv/2005/07/farmannkronikke_2.html), Uke 26, 1. juli 2005, nettutg. http://www.farmann.no/arkiv/2005/07/farmannkronikke_2.html ; og "Stortingsregjerieri – idag og i 1905", [Morgenbladet](http://www.morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20050715/ODEBATT/107150020&SearchID=73215357356077), 15. juli 2005, nettutg. <http://www.morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20050715/ODEBATT/107150020&SearchID=73215357356077>

¹³ For en mer inngående redegjørelse for og drøftelse av omstendighetene omkring beslutningen om å avholde folkeavstemningen, vises til Odd Gunnar Skagestad, "Folkeavstemningen 12.-13. november 1905: Myter og konsekvenser", artikkel i [Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift](#), nr.3-2005, s.274-282.

På sine prominente nettstedene kunne Kulturdepartementets egen stiftelse ”Hundreårsmarkeringen-Norge 2005” (ja ganske riktig, det var den med de festlige budsjettoverskridelsene) ifjor til det kjedsommelige terpe på påstanden om at folkeavstemningen gjaldt Rikets fremtidige statsform, - republikk eller fortsatt kongedømme.¹⁴ Hvilket – ble vi fortalt – ble avgjort ved at 259 563 stemte for kongedømme mot 69 264 for republikk.

For såvidt ikke spesielt oppsiktsvekkende, i lys av at dette i hundre år hadde vært den offisielle versjon av historien. Og ikke bare den ”offisielle”, men en versjon som med nidkjærhet og entusiasme har vært kolportert i alle år også av kunnskaps- og meningsformidlere uten noen offisiell agenda eller ståsted. Det er en fortelling som er blitt gjenfortalt med fornyet og ytterligere forsterket intensitet i jubiléumsåret 2005.

Samme fortelling (det være seg med avstemningsresultatet uttrykt i prosenter eller i absolutte tall) gikk igjen i de mange publikasjoner som ifjor fant å gi sitt besyv med i markeringen av at det nå er 100 år siden unionsoppløsningen.

Slik blir det gjennomgående oppfattet i vår tid, og slik ble det også av mange oppfattet dengang. Likevel er det feil – formelt såvel som reelt.

Folkeavstemningen gjaldt ikke statsform, og valget stod ikke mellom monarki og republikk.

At det er *formelt* feil, burde være vel kjent i fagkretser – blant statsvitere såvel som blant historikere og statsrettslærde (ja, endog blant enkelte journalister og andre kunnskapsformidlere). Slik avstemningstemaet ble formulert, gjaldt det *formelt sett* kun spørsmålet om hvorvidt det norske folk ville ha prins Carl til konge av Norge. Det var i og for seg en viktig sak: Hadde utfallet blitt et folkets *Nei*, ville landets ansvarlige myndigheter – Storting og regjering – stått uten en klar kandidat til det ledige embete som statsoverhode. Det ville imidlertid ikke – hverken formelt eller umiddelbart – ha betydd at Norge ville ha opphørt å være et monarki.

¹⁴ Artikkelen ”Hva skjedde i 1905?”, <http://www.hundrearsmarkeringen.no/1905/>.

Vi skal i det etterfølgende se nærmere på de faktiske forhold omkring beslutningen om folkeavstemningen og avstemningstemaet.¹⁵

Vågespillet

En alment utbredt oppfatning – som også deles av forfatteren av foreliggende skrift – er at de politiske beslutninger og disposisjoner som ble foretatt i 1905, hadde et betydelig innslag av sjansespill. Dette gjaldt fremfor alt i forholdet til unionspartneren Sverige, men også vis-à-vis andre internasjonale aktører, samt ikke minst i forholdet til de ulike segmenter av det politiske Norge, hvor republikanerne utgjorde en tung maktfaktor. I dette politiske landskapet og aktørmiljøet var det at statsminister Michelsen skulle utmerke seg som pokerspilleren *par excellence*, som den besluttomme gambleren som våget der andre vaklet eller vinglet, og som derfor vant igjennom med sitt vågespill.

Det var et mangefasettert spill, som foregikk på ulike arenaer, på ulike nivåer og gjennom flere sekvenser. I dette helhetsbildet inngår også avholdelsen av en folkeavstemning over spørsmålet om prins Carls kandidatur til Norges trone.

Grunnlaget for folkeavstemningen var Stortingets vedtak, som ble fattet etter en hard debatt 28.-31. oktober, hvor man sluttet seg til regjeringens forslag med følgende ordlyd:¹⁶

”1) Stortinget bemyndiger regjeringen til at optage forhandlinger med prins Carl af Danmark om at modtage valg som Norges konge under forudsætning af, at det norske folk tiltræder denne stortingets beslutning gennem flertallet af de afgivne stemmer ved en folkeafstemning iverksat i det væsentlige efter de samme regler, som kom til anvendelse ved folkeafstemningen 13. august 1905.

2) Regjeringen bemyndiges til at træffe de fornødne forføininger til afholdelse af den nævnte folkeavstemning”.

Og det spørsmål som velgerne ble stilt i november lød:¹⁷

¹⁵ Deler av de påfølgende avsnitt ”Vågespillet”, ”Et dobbeltspill?” og ”Svarteper-spillet” er hentet fra angjeldende fremstilling i forfatterens artikkel ”Folkeavstemningen 12.-13. november 1905: Myter og konsekvenser”, *op.cit.*, jfr. spesielt s.276-280.

¹⁶ J.E. Sars, *Norges Historie*, VI Binds Anden Del, Kristiania 1909, s.301.

¹⁷ Gjengitt – i lettere modernisert språkdrakt – i Tor Bjørklund, *Om folkeavstemninger – Norge og Norden 1905-1994*, Universitetsforlaget, Oslo 1997, s.68 .

”Er den stemmeberettigede enig i Stortingets bemyndigelse til regjeringen om å oppfordre prins Carl av Danmark til å la seg velge til Norges konge, svarer han: ’ja’, er han ikke enig svarer han: ’nei’.”

Som det fremgår, var spørsmålet om statsform overhodet ikke berørt.

Men *reelt*, da – kan man spørre – var da ikke realiteten i saken nettopp å få fattet et vedtak om Rikets fremtidige statsform, eller iallfall å etablere et avgjørende realitetsgrunnlag for et slikt formelt vedtak, som da nærmest ville være som sandpåstrøing å regne?

Når mange i ettertid har ment at nettopp dette var sakens realitet, har det sin grunn i at mange (både på ”ja”- og ”nei”-siden) dengang – i begynnelsen av november 1905 – faktisk oppfattet det slik. Dels skyldtes dette den rådende historiske kontekst, hvor man sommeren og høsten 1905 i kjølvannet av unionsoppløsningen opplevet en livlig og agitatorisk preget samfunnsdebatt om en eventuell endring av statsformen. Dernest – og dét er i ettertid kanskje det mest interessante – så skjedde folkeavstemningen 12.-13. november uten at elektoratet – folket, og endog Stortinget selv – var fullt ut informert om premisene for avstemningen.

Men med sin handlemåte satte regjeringen til en viss grad seg selv i forlegenhet, for såvidt som motivene for å avholde folkeavstemningen ble misforstått og forkludret både på ”ja”- og ”nei”-siden. Av de relevante aktstykker kan man i ettertid konstatere at regjeringens holdning gjennom hele prosessen var fast og klar: Norge var et kongerike, og skulle så forbli.¹⁸ Den forestående folkeavstemning gjaldt *ikke* spørsmålet om statsform, og utfallet ville ikke medføre noen endring i så måte. Dersom utfallet – mot all rimelig formodning – skulle gå imot regjeringens tilrådning, så ville regjeringen likevel ikke være innstilt på å sette spørsmålet om statsform på dagsordenen. Man hadde nettopp klart å bringe selve unionsoppløsningen velberget i havn, - skulle man nå sette det hele over styr ved å gi seg i kast med et opprivende og provoserende vågespill om statsformen? Selv de mest overbeviste prinsipielle republikanere blant

¹⁸ Blant de aktstykker som belyser regjeringens linje, skal spesielt fremheves justisministerens innstilling som lå til grunn for regjeringens forslag om avholdelse av folkeavstemning (ordlyd gjengitt i J.E. Sars, *op.cit.*, s.301-302).

regjeringens medlemmer (bortsett fra Gunnar Knudsen, som trakk seg) var fullt innforstått med at noe slikt, under de rådende omstendigheter, ville være ødeleggende, for deres egen sak og for Fedrelandet.

(Akkurat dette hensynet hadde forøvrig også vært monarkistenes sterkeste kort i den løpende debatt om statsformen, - et hensyn som blant annet ledet mange fremstående tilhengere av et republikansk styresett til under omstendighetene å gå inn for fortsatt kongedømme – de ble hva man har kalt ”taktiske monarkister”).¹⁹

Et dobbeltspill?

Regjeringens holdning gjennom hele prosessen var – som anført ovenfor – fast og klar, iallfall når det gjaldt de operative grep som ble foretatt og som i all sin enkelhet ble nedfelt i det konkrete avstemningstemaet som ble forelagt folket. Likevel må det erkjennes at regjeringen selv bidro til å skape inntrykk av at valget *også* gjaldt statsformen, gjennom ordlyden i det ”Opprop til det norske folk” som den utstedte samme dag som Stortinget fattet sin beslutning. Oppropet inneholdt følgende innstendige formaning:²⁰

”Norge er den dag idag fremdeles et kongedømme og har sin gamle grundlov. Ifølge denne grundlov tilkommer det stortinget paa folkets vegne og i dets navn at vælge en konge. Men denne ret vil stortinget ikke gjøre brug af, hvis et flertal af det norske folk ønsker at benytte den nu indtraadte tronledighed til at forandre statsformen. - - - Den norske regering vil indtrængende henstille til vort folk ved den forestaaende folkeafstemning at slutte sig til regjeringens og stortingets standpunkt. Den nuværende midlertidige ordning har været nødvendiggjort af forholdene. Men den medfører betydelige ulemper baade indad og udad, og bør ikke fortsættes længere end absolut nødvendigt. - - - Det er regjeringens enstemmige og bestemte raad til det norske folk, at det holder fast ved sin grundlov. - - - Et folks politiske frihed beror i første række paa dets forfatningsmæssige ret til at raade over sin egen skjæbne og paa folkets modenhed og evne til at bruge forfatningen, mindre paa det spørgsmaal, om dets statschef kaldes konge eller president. - - - Norges grundlov gjør vor forfatning til en af de frieste i verden. - - - Den er et tro udtryk for vor demokratiske samfundsudvikling. Den bør nu ikke opgives til fordel for uprøvede

¹⁹ Om dette fenomenet, jfr. nærmere omtale i artikkelen ”Kampen om styreformen i Norge” i serien fra Hundreårsmarkeringen-Norge 2005 AS, http://www.nb.no/baser/1905/tema_kamp.html .

²⁰ Gjengitt i Sars, op.cit., s.309-310.

nydannelser og uklare eksperimenter, som sikkerlig ikke vil blive billige. - - - Vi har i dette aar ved en stor national kraftanstrengelse skilt os ved unionen og vundet uafhængigheden. Dette er et større og lykkeligere resultat, end nogen af os ved aarets begyndelse havde haabet. Lad os nu ikke spille vor nationale kraft paa en gold og oprivende forfatningskamp. Men lad os samle alle arbejdende og byggende viljer hos vort folk om den frugtbare opgave: at øge det nye Norges aandelige og økonomiske kraft paa grundlovens og forfatningens grund”.

Med den vinklingen som disse formuleringene innebar, gikk regjeringen ganske langt i å plassere kongevalget inn i den politiske kontekst som var definert av den løpende debatt om statsformen. Ved freidig å hevde at ”... *denne ret vil stortinget ikke gjøre brug af...(osv.)*” gikk regjeringen likeledes ganske langt i å legge begrensende føringer på Stortingets handlingsrom. Det var en dristig linje, med islett av dobbeltspill. Er det urimelig å mistenke statsminister Michelsen for å ha lagt opp til en bevisst uryddig prosess? Prosessen må iallfall ses som en del av et hensynsløst spill, hvor Michelsens strategiske og taktiske evner og, ikke minst, psykologiske teft, skulle komme til sin rett og til å beherske arenaen.

Regjeringen var utvilsomt på det rene med at den strategi man hadde valgt, ikke var fullstendig risikofri. Ved å gjøre saken til gjenstand for kabinettspørsmål,²¹ gjorde man det klart at et eventuelt ”nei”-utfall ville kunne utløse en regjeringskrise. Trolig var regjeringen innforstått med at dette i verste fall også kunne lede til en konstitusjonell krise. Ille nok, men ikke nødvendigvis noe som med automatikk ville føre til valg av en ny statsform.

Når regjeringen vanskelig fullt ut kunne meddele offentlig *hvorfor* man hadde besluttet å avholde folkeavstemning, pådro man seg imidlertid et forklaringsproblem. Fra monarki-tilhengerne (”ja”-siden) var reaksjonen sterk og entydig negativ:²² Hva kunne vel regjeringens hensikt med å avholde folkeavstemning være, annet enn å så tvil om sin egen uttalte oppfatning om at Norge var og ble et monarki? Beslutningen om å holde folkeavstemning kunne vanskelig ses som annet enn en konsesjon til republikanerne! Og slik ble

²¹ Erklæring under stortingsdebatten 28. oktober 1905 av handelsminister Arctander på egne og kollegers vegne: ”Vi sætter vore stillinger ind paa, baade at denne sag faar tilslutning her i stortinget, og at den faar tilslutning ude hos de stemmeberettigede borgere” (gjengitt i Sars, op.cit., s.304-305).

²² Sars, op.cit., s.301-304.

situasjonen også oppfattet blant republikanerne (”nei”-siden), som i sin agitasjon valgte å tolke avstemningstemaet som et valg mellom monarki og republikk. Hvilket det faktisk aldri var – hverken formelt eller reelt.

Men, kan det bemerkes, - ville det ikke ha fått et politisk etterspill dersom forholdet virkelig var så at regjeringen førte folket og Stortinget bak lyset? Utvilsomt, - med forbehold for premiss og omstendigheter. Flere forhold bidro imidlertid til at hendelsesforløpet ble et annet. For det første var det strengt tatt ikke så at regjeringen førte noen bak lyset. Ved å unnlate å redegjøre for den hele og fulle bakgrunn for sin beslutning, innbød den riktignok til en overfortolkning av såvel sine egne motiver som av realiteten i avstemningstemaet, men noen direkte villedende opptreden kunne regjeringen knapt beskyldes for. For det annet var regjeringens parlamentariske basis så solid at den knapt behøvde å frykte noe stormløp mot seg. Og for det tredje – og dét var trolig det viktigste – skulle det bli prins Carl, nå kong Haakon VII, som selv kom til både å henge bjellen på katten og slippe luften ut av ballongen. Det skjedde i den talen som han holdt 20. november til deputasjonen fra Stortinget som var kommet for å tilby ham Norges trone. Historikeren Jacob S. Worm-Müller beskriver hendelsen i følgende ordelag:²³

”Det lyktes Michelsen å samle sin regjering med unntagelse av Gunnar Knudsen om sitt standpunkt. De mente at de etter Prinsens svar visstnok sto fritt, men de aksepterte forslaget som den beste løsning. Det medførte at storting og regjering kom til å ta initiativet og dermed ansvaret, og at den endelige avgjørelse ble lagt i folkets egne hender. Derimot fremkalte forslaget stor forargelse og bedrøvelse hos presidentskapet, og da Michelsen fremla det i stortinget 25. oktober, vakte det ikke bare alminnelig overraskelse, men også beklagelse og raseri over at regjeringen hadde forlatt sitt standpunkt. I stortingsdebatten, som begynte 28. oktober, underrettet ikke regjeringen stortinget klart om Prinsens standpunkt. Det kom derfor som en bombe da den nyvalte konge 20. november ved mottagelsen i sitt hjem uttalte til stortingsdeputasjonen: ”Som det vil være Dem, mine herrer, bekjendt, var det paa mit forlangende at den netop afsluttede folkeafstemning fandt sted. Jeg vilde have sikkerhed for, at det var et folk og ikke et parti, som ønsket mig til konge, da min opgave fremfor alt bør være at samle, ikke splitte”. Regjeringen

²³ Jacob S. Worm-Müller, artikkelen ”Prins Carl blir konge i Norge”, i boken Haakon VII, Oslo 1947, s.122.

oppfattet dette som kompromitterende for seg, fordi Prinsen hadde frafalt sit krav. Den var ikke nødt og tvungen til og gå med på det”.

Om regjeringen enn syntes det var aldri så flaut, så hadde landets nyvalgte monark med sine klargjørende ord i realiteten lagt saken død. Et ”politisk etterspill” etter dette ville virket ikke bare smålig, men meningsløst. Dette var Haakon VII's første politiske handling som norsk konge. Det skulle ikke bli den siste.

Svarteper-spillet

Men om det ikke ble noe *etterspill*, så skulle folkeavstemningen november 1905 likevel få betydelige politiske *ettermålinger*, både umiddelbart og på lengre sikt.

Kan hende er det for drøyt å beskyldes Michelsen for å drive et ”dobbeltspill”? Kanskje sitter vi igjen med et overdrevent bilde av Michelsen som spilllets suverene mester og drivkraft – som den beregnende og manipulerende pokerspilleren?²⁴ Er det muligens like riktig å si at hans disposisjoner ble styrt av begivenhetenes forløp, som at det omvendte var tilfelle?

Dobbeltspill eller ei – slik spillet om Norges statsform utviklet seg, skulle det også få karakter av et ”Svarteper-spill”. Det var tilfellet for spilllets utfall der og da, men også med hensyn til dets konsekvenser frem til vår egen tid. Samt – om vi for et øyeblikk skal våge oss inn i spåmannsrollen – høyst sannsynligvis også for den overskuelige fremtid.

Monarkistene kunne saktens rase og furte over å være blitt overrumplet av Christian Michelsens taktiske spill, men da forsmædelsen hadde gitt seg – og dét skjedde raskt – oppdaget de at de var meget komfortable med myten om at dette vitterlig hadde vært et valg mellom monarki og republikk. Et opprivende stridsspørsmål var blitt løst, og selv hadde de seiret – til alt overmål med større margin enn de på forhånd knapt kunne ha våget å håpe. En slik gevinst reforhandler man ikke. Og man kan knapt fortenke kongedømmets tilhengere i at de gjennom de påfølgende hundre år har sett sine interesser tjent med å bevare

²⁴ Se Andreas Norland, ”Christian Michelsen – Gambler til rett tid”, artikkel i ”Dramaet 1905”, *op cit.*, s.15-18.

forestillingen om at folkeavstemningen i november 1905 i virkeligheten var et valg om landets statsform – et definitivt avgjørende valg.

Og *Kongen*? For prins Carl var ikke Norges statsform, men hans egen legitimitet og troverdighet det primære anliggende. I så måte lyktes han i fullt monn. Det tillitsvotum som det norske folk gav ham i 1905, kunne han senere som kong Haakon VII utmynte i varig politisk kapital av edleste gehalt. Det var et tillitsvotum som gjorde at han 23 år senere, ved utnevnelsen av ministeriet Hornsrud, trygt kunne påberope seg også å være ”kommunistenes konge”. Og det gjorde fremfor alt at han ved krigsutbruddet våren 1940 kunne opptre som nasjonens samlende skikkelse, med en personlig autoritet som gikk langt utenpå den institusjonelle autoritet som stillingen som statssjef uansett forlenet ham med. Myten om hva folkeavstemningen i november 1905 ”egentlig” gjaldt, la grunnen for og skulle bidra til å vedlikeholde den troverdighet, legitimitet og autoritet som ikke bare Haakon VII, men også hans etterfølgere på Norges trone, har kunnet trekke på i utøvelsen av sin embetsgjerning.

Republikanerne i hadde ved årets begynnelse i 1905 fremstått som landets tilsynelatende sterkeste politiske maktgruppering. ”Urettferdig” eller ei, i Michelsens vågespill skulle de bli de desiderte taperne: Ved årets utgang satt republikanerne igjen med Svarteper. Dét kortet er de ennå – hundre år etter – ikke blitt kvitt.

På sporet av den tapte tid: Aftenpostens korstog

Dragsuget fra hundreårsbølgen skulle også vekke til live en ny og forsterket interesse for det dramaet som utspilte seg i oktober/november 1905. De offisielle kronikører, hyret inn av ”Hundreårsmarkeringen-Norge 2005 AS”, førte an, tett fulgt av media, som ivrig gjenoppdaget og gjenoppfrisket tidligere tiders forestillinger og overleveringer.

Gjenfortellingen om det historiske avstemningsresultatet – i absolutte tall eller omregnet i prosent (79 mot 21 prosent) – skulle gjennom året 2005 bli en fast gjenganger i en bred føljetong, hvor vi nærsagt fra alle kanter ble servert

påstanden om at temaet for folkeavstemningen 12.-13. november hadde vært republikk eller monarki.²⁵

I så måte skulle spesielt Aftenposten raskt etablere seg i første linje blant de ivrigste av gjenfortellerne. Opptakten i så måte ble gitt i den stort oppslåtte artikkelen ”Da Norge jaktet på en konge”, som i autoritative vendinger målbar den gjeldende ortodoksi.²⁶ Denne artikkelen ble først publisert 7. februar 2005, men for riktig å hamre budskapet inn stod den like godt på trykk i sin helhet nok en gang den 1. juli samme år. Som om ikke det var nok, lot avisen 10. august lektor Vidar Mohn gjenta påstanden med den største selvfølgelighet i kronikken ”Republikk eller monarki?” Og da man kom ut i november kjørte samme avis til alt overmål – så å si som opptakt til en ideologisk betont markering av selve jubiléumsdagene – en velregissert kampanje for sin oppfatning av hva folkeavstemningen ”egentlig” gjaldt: Først 4. november med professor T.Chr. Wyllers kronikk ”Da Norges trone ble sikret”, - et skriftstykke med analyser som formelig oste av professoral autoritet og tilsynelatende faglig tyngde. Og dernest 11. november med tosidertartikkelen ”Sterk støtte til republikk i 1905”, spekket med ilter argumentasjon mot dem som måtte hevde avvikende synspunkter på hva folkeavstemningen ”egentlig” handlet om.

Muligens for å skape inntrykk av balanse brakte Aftenposten gjennom hele resten av måneden nærsagt daglig stort oppslåtte artikler og debattinnlegg om hva som ”egentlig” skjedde i forbindelse med folkeavstemningen hundre år tidligere. Men denne debatten, og avisens vinkling, hadde et annet fokus, idet den bare dreiet seg om *hvem* som hadde æren eller skylden for at folkeavstemningen fant sted: Var det republikanerne, statsminister Michelsen, prins Carl? Eller hadde kanskje endog Oscar II et avgjørende ord med i laget? I og for seg interessant nok, - faktisk også med en viss relevans for spørsmålet om *hva* som var tema for folkeavstemningen. Men nettopp dét spørsmålet syntes avisen åpenbart å ha vært

²⁵ Se f.eks. Hegge, ”Vi stevner frem...”, op.cit. og artikkelen ”Endelig FRI”, s.11-13 i heftet Verdensborger i forvandling, annonsebilag for Hundreårsmarkeringen-Norge 2005 AS med kilde i Øystein Sørensen, Norsk idehistorie, Oslo 2005; Andreas Norland, artikkelen ”Christian Michelsen – Gambler til rett tid”, op.cit., s.18; samt flere av de angjeldende tema-artikler som ble lagt ut på den offisielle jubiléumsorganisasjonens nettsider, herunder spesielt ”Folkeavstemningene i 1905” og ”Kampen om styreformene i Norge”, hhv. http://www.nb.no/baser/1905/tema_folk.html og http://www.nb.no/baser/1905/tema_kamp.html .

²⁶ Per Egil Hegge, ”Da Norge jaktet på en konge”, Aftenposten, 7. februar 2005 og 1. juni 2005.

ukomfortabel med å la belyse nærmere. For en uhildet leser var det vanskelig å slippe inntrykket av at landets ledende debattorgan og opinionsdanner rett og slett systematisk bombarderte sine lesere med misjonerende propaganda for en bestemt historieforståelse.

Men Aftenposten var såvisst ikke alene med sitt ærend. Lesere av tidsskriftet Samtiden kunne registrere at påstanden om at folkeavstemningen ”egentlig” gjaldt statsformen, figureerte som et hovedpremiss i Carl-Erik Grimstad og Erik Dalens artikkel ”Norske republikanere leser ikke Fantomet” (nr.2-2005)²⁷. Og om det så var Selskabet for Oslo Byes Vels ærverdige kvartalskrift St. Hallvard, ville man finne at samme fortelling gikk igjen som et hovedpoeng i to av artiklene i bladets oktobernummer (nr.3-2005), - både redaksjonelt, i lederartikkelen ”Statsformen, reklamen og sjøsiden” og i Knut Arvengs artikkel ”Republikk eller kongedømme?”

Eksemplene, som lett kunne mangedobles, vitner om en massiv budskapsformidling av en slik bredde og intensitet at det burde vekke nysgjerrighet og undring.

Et nasjonalt dogme

Vi har her i virkeligheten å gjøre med en av våre mest seiglivede nasjonale myter, - en myte som gjennom utallige gjentakelser er blitt opphøyet til et veritabelt *dogme*. Forestillingen om at folkeavstemningen i november 1905 gjaldt spørsmålet om Rikets fremtidige statsform, - dvs. republikk eller fortsatt kongedømme, er en oppfatning som har sin rot i den debatten som ble ført i 1905 om denne problemstillingen. Det var imidlertid *ikke* dette spørsmålet folkeavstemningen gjaldt, hverken formelt eller reelt. At mange av de toneangivende politiske aktører dengang fant det opportunt – ikke minst retorisk – å foreta en taktisk omfortolkning av situasjonen, og fremstille det som om avstemningen ”egentlig” gjaldt spørsmålet om statsform, er en sak for seg. Når mange dengang – i begge leire – oppfattet det slik, hadde det sin årsak i den

²⁷ Carl-Erik Grimstad og Erik Dalen, ”Norske republikanere leser ikke Fantomet”, artikkel i Samtiden, nr.2-2005; samt tilsvar fra Odd Gunnar Skagestad, ”’Norske republikanere leser ikke Fantomet’ – en replikk”, Samtiden, nettartikkel 30. september 2005, <http://www.samtiden.no/nettartikler/skagestad/html> .

manglende informasjon – og tildels desinformasjon – som inngikk i det politiske spillet omkring beslutningen om avholdelse av folkeavstemningen. At vi nå, mer enn hundre år senere, skulle se oss tjent med å kjøpe denne myten, er likevel mer besynderlig.

Regjeringens holdning var i utgangspunktet klar: Norge var et monarki og skulle så forbli – og spørsmålet om folkeavstemning over *dette* temaet stod ikke på regjeringens dagsorden. Monarkiets tilhengere delte rimeligvis dette synet, mens republikanerne gikk inn for at spørsmålet skulle avgjøres ved folkeavstemning. Da så regjeringen i slutten av oktober likevel besluttet å avholde folkeavstemning, ble dette i begge leire tolket som en konsesjon til republikanerne – dvs. at regjeringen hadde snudd i saken.

Men så var ikke tilfelle. Regjeringen hadde nok beveget seg fra sitt utgangspunkt, men på ingen måte ”snudd”: Snarere var det tale om en taktisk tilpasning til realitetene i en utvikling som inneholdt et element som kunne utnyttes – og som ble utnyttet – for å tjene regjeringens strategiske mål.

Det faktiske forhold var at regjeringen hadde akseptert kravet fra den mest aktuelle tronkandidaten – prins Carl av Danmark – om at hans eget kandidatur måtte forhåndsgodkjennes av folket. Det var følgelig dette spørsmålet – og kun dette – som var tema for den folkeavstemningen som fant sted 12.-13. november.

Som det fremgår av ordlyden i avstemningstemaet (jfr. gjengivelse i det foregående), var spørsmålet om statsform overhodet ikke berørt. Men forestillingen om at det var nettopp dette som var selve temaet, er blitt en så integrert del av vår historie- og samfunnsforståelse at den er blitt mer enn en myte: Den er blitt en trossetning – et dogme – med status som et *nasjonalt ikon*.

”Vox populi vox Dei”²⁸

Som det fremgår av det foregående, er det lite belegg i sakens relevante aktstykker for å kunne hevde at avstemningstemaet ”egentlig” kun var en formsak og at *realiteten* i saken nettopp var få fattet et vedtak om Rikets fremtidige statsform.

²⁸ Latinsk ordtak – ”Folkets stemme er Guds stemme” – formulert av Karl den Stores lærer *Alkuin* (735-804) i et brev til sin elev.

Det må også kunne bemerkes at et slikt syn bærer preg av en oppkonstruert dikotomi mellom en saks reelle innhold og dens ytre (og presumptivt realitetsløse) form. Et forhold som imidlertid bidro til å forkludre situasjonsoppfatningen i oktober/november 1905, var at folkeavstemningen skjedde uten at elektoratet – folket, og endog Stortinget selv – var fullt ut informert om premissene for avstemningen.

For såvidt kan det stilles spørsmål ved hvorvidt avstemningsresultatet ver et ekte og troverdig uttrykk for folkets mening og vilje. At folkeavstemning i det hele tatt ble avholdt var i bunn og grunn et uttrykk for den respekt som både prins Carl og Storting såvel som regjering nærer for folkesuvereniteten. Det var ikke tilfeldig at det latinske ordtaket ”*Vox populi - vox Dei*” dvs. ”Folkets stemme er Guds stemme” var et høyprofilert innslag i kampen om stemmene.²⁹ Men det har heller aldri vært noe ukjent fenomén at både folket og Gud i blant kan få velment drahjelp av manipulerende politikere ...

Vi – som lever idag og som har tilgang til historiens fasit – vet at prins Carl hadde stilt krav om det norske folks forhåndsgodkjennelse som vilkår for å motta tilbudet om den norske trone. *Regjeringen* visste det, for den hadde mottatt kravet, og hadde valgt å imøtekomme det. Men *folket* visste det ikke – dengang. Her drev man hemmelig diplomati, og dette var noe som regjeringen ikke kunne gå offentlig ut med uten å sette prins Carl i forlegenhet. Så kan man si at regjeringen ved sin handlemåte – bl.a. ved å unnlate å redegjøre for den hele og fulle bakgrunn for sin beslutning – innbød til en overfortolkning av såvel sine egne motiver som av realiteten i avstemningstemaet. Reaksjonen i etterhånd fra Stortingets presidentskap var da også usedvanlig lite forståelsesfull,³⁰ men tvertimot preget av ”forargelse og bedrøvelse”, ”alminnelig overraskelse” og ”beklagelse og raseri” (som historikeren Jacob S. Worm-Müller uttrykte det).³¹

Og da prins Carl i sin tale 20. november til deputasjonen fra Stortinget som var kommet til København for å tilby ham Norges trone, avslørte at det var ham selv som hadde stilt kravet om folkeavstemning, kom denne opplysningen ”som en

²⁹ Prydet f.eks. de vanligste av de mange prospektkortene som var i omløp på denne tiden, iflg. Knut Arvang, artikkelen ”Republikk eller kongedømme”, *St.Hallvard*, nr.3-2005, s.6.

³⁰ Sars, *op.cit.*, s.301-304

³¹ Jacob S. Worm-Müller, *op.cit.*, s.122.

bombe” (idag ville man vel heller sagt at deputasjonen reagerte med ”sjokk og vantro”).

Regjeringens – dvs. først og fremst statsminister Michelsens – tvetydige opptreden var i utgangspunktet en påtvungen konsekvens av prins Carls ultimatum. Men den tjente selvsagt også politiske formål, taktisk såvel som strategisk. Ved å kunngjøre folkeavstemning, og late som om dette helt og fullt var regjeringens eget selvstendige valg, kunne man skape inntrykk av besluttsomhet og handlekraft. Ved å kunngjøre folkeavstemning, kunne Michelsen også late som om han gav republikanerne en stor innrømmelse, mens han i virkeligheten lurte dem trill rundt. Uten å la spørsmålet om Rikets statsform bli noe avstemningstema, oppnådde han likevel å få dette kinkige stridsspørsmålet effektivt parkert. Men dét var som en indirekte bieffekt og en ekstra bonus, og rokker ikke ved det forhold at folkeavstemningen i november 1905 – formelt og reelt – kun gjaldt spørsmålet om godkjenning av prins Carls kandidatur, og ikke Rikets fremtidige statsform.

Den taktiske – og på lengre sikt også strategiske – tilleggsgevinst ved å la avstemningstemaet kun gjelde spørsmålet om prins Carls kandidatur, lå fremfor alt i at folkeavstemningen dermed langt på vei fikk karakter av å være en plebisitt, dvs. en type referendum hvor velgerne ble bedt om å gi sin tilslutning til noe som nærmest var et *fait accompli*. Dette i hovedsak fordi det ikke forelå noe substansielt likeverdig alternativ til å stemme ”ja”.

Tilbake til fremtiden

Troen på at det likevel var statsformen avstemningen ”egentlig” stod om, er blitt en så inngrodd populærhistorisk oppfatning som hevdes så kompakt, envist og halsstarrig fra så mange hold, at man kan lure på hva som ligger bak. At dette kunne bli en utbredt – om enn langt fra enerådende - oppfatning i 1905, kan i tilbakeblikk forklares på bakgrunn av aktørenes motiver og disposisjoner, slik disse kom til å arte seg i stridens hete og i lys av totaliteten i den politiske situasjon som landet befant seg i.

Men etter hundre år skulle man tro at bølgene var falt til ro og støvet lagt seg. Hvorfor har det vært så maktpåliggende for vår tids kunnskapsformidlere å insistere på å holde liv i en i utgangspunktet høyst situasjonsbetinget historieforståelse som – på bakgrunn av det tilgjengelige kunnskapstilfang - i beste fall kan karakteriseres som kreativ, i betydningen spekulativ eller fantasifull? Det kan faktisk synes legitimt å søke forklaringen i psykologiske/sosialpsykologiske mekanismer med irrasjonelt tilsnitt. Hadde det enda vært et komplisert faghistorisk anliggende, hvor de etablerte autoriteter som kompensasjon for usikker viten kunne mistenkes for å søke tilflukt i skråsikker tro? Et saksfelt hvor manglende empiri kunne tjene som unnskyldning (om enn syltynn) for at man tviholder på dogmer knyttet til ”vested interests”? Men slike funderinger holder ikke mål. Her dreier det seg simpelthen om et enkelt verifiserbart spørsmål, hvor noen basiskunnskaper kombinert med evnen til å lese innenat burde være tilstrekkelig. En sak så banal at det er nesten flaut.

Da er det nærliggende å spørre: *Cui bono?* - Hvem er det som tjener på at man opprettholder denne myten?

At kongedømmets tilhengere i etterhånd har vært meget komfortable med forestillingen om at folkeavstemningen ”egentlig” gjaldt spørsmålet om statsform, er knapt å undres over. At også republikanerne høsten 1905 valgte å oppfatte folkeavstemningen som et valg om statsformen, var imidlertid for deres del en strategisk blunder, - sett gjennom etterpåkløkskapens briller trolig også en historisk blunder. I realiteten gikk de i en gedigen felle, som den slu ringreven Michelsen hadde stilt opp for dem. At republikanerne fikk innvilget sitt krav om folkeavstemning, var noe som de nok der og da innkassere som en politisk seier. At de dermed også aksepterte å delta – på et vikarierende forutsetningsgrunnlag - i en tevling som de var dømt til å tape, skulle imidlertid få ødeleggende langtidskonsekvenser for deres sak.³²

Man kan riktignok stille spørsmålet om det egentlig gjorde noen forskjell: Ville resultatet av folkeavstemningen blitt vesentlig annerledes dersom temaet *faktisk* hadde vært spørsmålet om monarki kontra republikk? Men dét vil vi aldri få vite,

³² Jfr. Skagestad, ”Folkeavstemningen 12.-13. november 1905: Myter og konsekvenser” op.cit., s.280-281.

og denslags spørsmål bør formodentlig helst overlates til tilhengerne av kontrafaktisk historieskrivning.

Uansett er det et selvstendig poeng at slik som utfallet faktisk ble, og slik dette ble tolket av såvel samtidens som ettertidens forståelsegjåere, kom republikkens tilhengere i Norge til å stå tilbake som en sekterisk minoritet med varig taperstempel. Det ligger politisk kraft i tolkningsmakt over historien og dertil hørende eierskap til nasjonale myter eller dogmer.

Spørsmålet om hva som var tema for folkeavstemningen i november 1905 behandles overfladisk – om i det hele tatt – i så å si all faglitteratur. I sentrale historieverker og oppslagsbøker mangler elementære faktaopplysninger, så som ordlyden i avstemningstemaet.³³ Problematiserende fremstillinger eller drøftelser glimrer ved sitt fravær, i historiebøkene såvel som i juridiske eller statsvitenskapelige referanseverker.³⁴ Øyensynlig har det vært ansett som uinteressant, brysomt eller lite oppportunt å stille spørsmål ved oppleste og vedtatte godtkjøpsforestillinger.

Når myten om folkeavstemningen i november 1905 fortsatt kan leve i beste velgående hundre år etter, skyldes det derfor dypest sett at den opprettholdes av våre kunnskapsformidlers intellektuelle latskap og et inngrodd ulystbetont forhold til å stille kritiske spørsmål ved tillærte oppfatninger og tilvante ”fakta”. Det faller øyensynlig – forstå det den som kan – mer bekvemt å klamre seg til gjenstridige gjenferd og seigliveede skrømt.

At unionen ble oppløst i 1905 var greit nok: Den var blitt et upopulært arrangement som da tiden var inne hadde utspilt sin rolle. Likeledes bra at det gikk fredelig for seg – utvilsomt den mest fornuftige løsning, selv om man i etterhånd kan diskutere klokskapen i den fremgangsmåten som ble fulgt gjennom prosessens diverse faser. Så får vi heller ta med oss – men ikke av den grunn slå

³³ Dette gjelder bl.a. de to mest sentrale historieverkene fra Cappelen og Aschehoug, hvorav spesielt skal vises til hhv. kapitlet ”Nasjonalt kongedømme” i Per Fuglum, Norge i Støpeskjeen 1884-1920, Oslo 1998, s.124-132; og Gro Hagemann, Det moderne gjennombrudd 1870-1905, Oslo 1997, s.204.221. Det samme gjelder saksfremstillingen i angjeldende avsnitt i Karsten Alnæs, Historien om Norge, Bind IV, Oslo 1999, s.82ff.

³⁴ Se f.eks. fremstillingene i hhv. Johs. Andenæs, Statsforfatningen i Norge, 3. rev. utg., Oslo 1962, s.51; og Bjørklund, op.cit.

oss til ro med – at det er så som så med dagens kunnskapsnivå om 1905-dramaets ulike elementer. Erfaringene fra fjorårets hundreårsbølge har om ikke annet godtgjort at *feire* har vi kunnet gjøre uansett, - alene eller i godt lag, enten vi nå har foretrukket å snakke om jubiléum eller markering ... Og når ettermålet til aksjeselskapet ”Hundreårsmarkeringen-Norge 2005 AS” en gang skal festes til papiret, vil det formodentlig gjøres uten en altfor sterk markering av foretagendets prestasjoner innen saksfelter som økonomistyring og historisk kildekritikk.

1905-dramaet og Norges statsforfatning

Enkelte har hevdet den lett esoteriske oppfatningen at Stortingets 7. juni-vedtak innebar at Norge opphørte å være et monarki, og at landet i realiteten var republikk frem til folkeavstemningen i november. I sin foran omtalte artikkel hevder således Grimstad og Dalen bastant at ”*Unionsoppløsningen medførte i praksis etableringen av en norsk republikk under ledelse av statsminister Michelsen*”.³⁵ Her har de to parhestene øyensynlig blitt ofre for historiefaglig vankunne eller gått seg vill i semantikkens irrganger:

Stortingets 7. juni-vedtak gjorde nok landet kongeløst *de facto* om enn ikke *de jure*. Og unionsoppløsningen ble som påpekt i det foregående ikke fullbyrdet før opphevelsen av Riksakten 16. oktober og Oscar IIs abdikasjon 26. oktober og hans proklamasjon til det norske folk dagen etter – selv om 7. juni-vedtaket unektelig var en sterk hensiktserklæring og et irreversibelt oppsigelsesvarsel. Men at en norsk republikk skulle være etablert fordi landet – høyst midlertidig – var kongeløst?

Slike episoder, hvor man av ulike grunner har gjennomgått et kortere eller lengre interregnum, kjenner Norgeshistorien mange av, uten at denslags noen gang – hverken automatisk eller ved eksplisitt proklamasjon – har medført noen endring av Rikets statsform.³⁶ Slike situasjoner, hvor Riksrådet trådte inn i regentskapsfunksjonen, hadde man flere ganger i høymiddelalderen, og senere blant annet i 1387-88, 1448-50, 1481-83 og spesielt i perioden 1533-37 etter erkebiskop Olav Engelbrektssons statskupp. Samt ikke minst i tidsrommet fra 14.

³⁵ Carl-Erik Grimstad og Erik Dalen, op.cit.

³⁶ Skagestad, ”’Norske republikanere leser ikke Fantomet’ – en replikk”, op.cit.

januar 1814 til 17. mai samme år (da hadde Norge riktignok ikke lenger noe Riksråd, men til gjengjeld en aktivistisk visekonge, som sammen med den konstitusjonelle nyskapning Riksforsamlingen tok djerv styring med begivenhetenes utvikling).

Noen presedens for at tronledighet betydde etablering av republikken – eller en eventuell annen statsform enn monarkiet – eksisterte ikke. At Norge siden 1814 har hatt en forfatning med sterke republikanske islett – undertiden benevnt ”republikansk monarki” – er en annen sak, som gjerne kan være tema for en særskilt studie.³⁷

³⁷ For en nærmere drøftelse av dette temaet, se Jørn K. Baltzersen, ”For Ceremonies and Emergencies”, artikkel datert 22. juni 2006, <http://www.lewrockwell.com/baltzersen23.html> .